

Анна Марія Басаурі Зюзіна

**«Поєднуючи (не)сумісне»: українські стратегії
поєднання суперечливих ідентичностей
(релігійної, феміністичної та/або ЛГБТ+)**

Anna Mariya Basauri Ziuzina

***Combining the (In)compatible: Ukrainian Strategies
for Living with Competing Religious, Feminist,
and/or LGBT+ Identities***

Abstract. The article is devoted to strategies for living with multiple competing identities, based on the study *Combining the (In)Compatible*, which was conducted by WASR in 2021–2022 to explore the experience of feminist and LGBTQ+ believers in Ukraine. 40 interviews were conducted with people of different age, education, and religious affiliation. From their responses we have identified 3 main strategies of coping with the stress from having competing multiple identities: 1) transformation of one identity from a public identity into a private one (e.g. when people stop participating in their religious community, but focus on personal religiosity instead, or when they stop expressing their feminist identity in their religious communities); 2) renunciation of one of the identities (e.g. when people completely withdraw from their original religious community without looking for a substitute); 3) combination of both identities in public, which can lead to two opposite results: being accepted in both competing communities and leading a fruitful life, or being rejected by both communities, exacerbating the stress of juggling competing identities.

Keywords: identity, religion, feminism, LGBT+, coping strategies.

*«Nothing of me is original.
I am the combined effort
of everyone I've ever known»
(Chuck Palahniuk «Invisible Monsters»)¹*

Війна чітко розділила життя всіх українців та українок на «до» та «після». «До війни» я брала участь в дослідженні, яке вела ГО «Майстерня академічного релігієзнавства» за підтримки програми MATRA Посольства Королівства Нідерландів щодо можливості або неможливості поєднання кількох ідентичностей (феміністичної, сексуальної, гендерної із релігійною). Ми назвали цей проєкт «Поєднуючи (не)сумісне: дослідження досвідів віруючих феміністок та ЛГБТ+ людей в Україні». Причому нас цікавили не тільки теоретичні питання, а радше практичні аспекти такого поєднання: як люди живуть і що роблять, коли розуміють, що догмати їхньої релігії суперечать їхнім феміністичним переконанням? Або коли їхню сексуальну орієнтацію не просто засуджує їхня церква, а таврує їх як грішників та позбавляє душу можливості опинитися в раю? Дослідження почалося в липні 2021 р. і повинно було закінчитися в червні 2022 р. У лютому 2022 р. наша команда працювала над фіналізацією тексту для брошури із результатами дослідження, коли в один момент ми зупинили нашу діяльність, оскільки почалося повномасштабне вторгнення Росії на територію України.

Більше півроку мені було важко навіть думати про це дослідження, адже воно асоціювалося із «колишнім життям», тим, якого вже не буде ні в кого з українців чи українок. З іншого боку, у моїй власній ідентичності відбувалися дивні зміни, які я досі не можу повністю відрефлексувати. А знання про концепт ідентичності, які я отримала працюючи над дослідженням «Поєднуючи (не)сумісне», постійно виринали в моїй пам'яті, вони іноді допомагали мені усвідомити власний стан, а іноді, навпаки, заганняли мене в кут безлічі питань без відповідей. Відтак, завдяки порадам друзів і чоловіка, я вирішила системно викласти деякі аспекти проблематики, пов'язаної із множинними ідентичностями, які парадоксально співіснують у нашій свідомості і, хоча й видаються чимось стабільним і постійним, насправді, такими не є. Надалі в тексті буде мало власних переживань, зате буде бага-

¹ «У мені немає нічого оригінального. Я результат спільних зусиль усіх тих, кого знав» (Чак Паланік, «Невидимі монстри»). – Перекл. авт.

то голосів наших респондентів і респонденток, які брали участь у дослідженні і які люб'язно дозволили нам «говорити за них», озвучувати їхній досвід за допомогою теоретичних конструктів та аналітичних спостережень.

Про проєкт «Поєднуючи (не)сумісне»²

Проєкт «Поєднуючи (не)сумісне» втілювала команда спеціалістів і спеціалісток з ГО «Майстерня академічного релігієзнавства»: Ірина Каплан, Ксенія Гуржі, Лілія Підгорна та авторка цієї статті. Крім того, до роботи над дослідженням був запрошений Костянтин Поліщук, а в якості експерток – Олена Стрельник та ще одна дослідниця, яка побажала залишитися анонімною. Метою дослідження було вивчення особистих досвідів вірян, які ідентифікують себе як феміністки та/або представники і представниці ЛГБТ+ громади зараз або в минулому. Головним методом дослідження обрано напівструктуровані глибинні інтерв'ю, які відбувалися в режимах онлайн та оффлайн. Критерієм відбору респондентів і респонденток була самоідентифікація одночасно як представника або представниці певної релігійної деномінації або вірянина чи вірянки певної релігії (зараз або в минулому) та як феміністки або профемініста та/або представника чи представниці ЛГБТ+ громади (зараз або в минулому). Для рекрутування респондентів і респонденток використано метод «снігової кулі».

Всього взято 40 інтерв'ю у: 27 жінок (у тому числі 2 трансгендерні жінки), 9 чоловіків (у тому числі 2 трансгендерні чоловіки) та 4 небінарні особи. 4 респонденти ідентифікували себе як гомосексуальні чоловіки, 4 – як гомосексуальні жінки, 2 – як бісексуальні (1 жінка, 1 чоловік), а решта – як гетеросексуальні. Феміністками або (про)феміністами себе вважають 31 особа із 40 опитаних. Вік респондентів і респонденток варіюється від 19-ти до 51 року. Найбільше проінтерв'юйовано людей із Центральної України (включно з Києвом) – 17, із Західної України – 10, Північно-Східної – 8 та 5 – із Південної України. Через використання методу «снігової кулі» для рекрутингу більшість респондентів і респонденток мають високий рівень освіти: 26 – закінчили університет, 3 – мають науковий ступінь, 8 – неповну вищу освіту, а 2 – середню спеціальну освіту. Що стосується релігійної самоідентифікації

² У статті використано текст, що також є частиною брошури за результатами проєкту «Поєднуючи (не)сумісне».

(зараз або в минулому), то 11 респондентів і респонденток сповідують православ'я, 8 – греко-католицизм, 5 – католицизм, 4 – юдаїзм, 3 – іслам, 2 – протестантизм, 1 – вікка, 1 – неоязичництво, 1 – нью ейдж («ближче до дзен буддизму»). Крім того, ми поспілкувалися із 3 людьми, які розділяють світогляд агностицизму, та з 1 істцисткою³.

Ідентичність як предмет дослідження

Дослідження ідентичності стало дуже популярним в останні кілька десятиліть. Ідентичність є предметом розгляду філософії, логіки, культурної антропології, гендерних студій, політології, соціальних наук, права, психології, лінгвістики, літератури тощо (Coulmas, 2019). Ці розвідки показують не тільки як люди визначають самих себе, наголошуючи на тих характеристиках, які об'єднують або навпаки відділяють їх від інших людей, але й допомагають звернути увагу на раніше маргіналізовані групи (Huges & McCutcheon, 2022, p. 123).

У межах дослідження «Поєднуючи (не)сумісне» ми сфокусувалися на трьох ідентичностях (релігійній, феміністичній і сексуальній), які можуть бути публічними та/або приватними в різні періоди або одночасно впродовж свідомого життя людини. Крім того, усвідомлена ідентичність зазвичай приводить людину до дій відповідно до цінностей певної соціальної групи, із якою ця людина себе ідентифікує. Так само публічність або приватність власної ідентичності визначає поведінку певної людини щодо інших (Brown, 1996, p. 789).

Хоча деякі вчені вважають ідентичність сталою та вродженою, дослідники соціальних наук трактують ідентичність як соціальний конструкт, що формується переважно в молодому віці та є радше множинним, ніж одиничним (Hardin, 2001, p. 7166–7167). Ідентичність не слід визначати як нормативну та об'єктивну, а радше як плинну. Крім того, таке уявлення про ідентичність більше відповідає дійсності стосовно релігійної та феміністичної ідентичності, трохи менше – сексуальної ідентичності. Це підтверджують і респонденти та респондентки нашого дослідження.

Ось реальна історія, яка демонструє сконструйованість та плинність ідентичності. Одна з респонденток дослідження «Поєднуючи (не)сумісне» – жінка, 28 років, феміністка, мусульман-

³ Ітсизм – віра в існування чогось подібного до Бога, але водночас заперечення доктрин, ритуалів і уявлень про Бога серед сучасних релігій.

ка – у дитинстві не була релігійною і ніколи не цікавилася релігією. Із підліткового віку почала проявляти інтерес до фемінізму і з 20 років ідентифікувала себе як феміністка. Під час подорожей її зацікавив іслам, і вже за дев'ять місяців вона на вернула. За два роки пройшла шлях від «радикалізму» до «помірної релігійної позиції», спочатку відмовившись від своєї феміністичної ідентичності, але, зрештою, знову повернулася до неї.

Незважаючи на те, що проблему визначення понять постійно обговорюють науковці і нема єдиної позиції щодо визначення таких термінів, як «ідентичність», «фемінізм», «релігія» тощо, все ж таки для цього дослідження ми дали власні визначення основних понять, які використовуємо при аналізі інтерв'ю.

Феміністична ідентичність – це соціальна ідентичність, початково пов'язана з участю у феміністичному русі. Сучасні дослідження наголошують на «приватній» і «публічній» феміністичній ідентичності, які безпосередньо пов'язані з визначенням самого «фемінізму», оскільки в багатьох суспільствах саме це слово часто має негативні конотації. Важко провести межу між твердженнями «Я вважаю себе феміністкою» (приватна ідентичність) і «Я кажу іншим, що я феміністка» (публічна ідентичність). Із іншого боку, розпливчастість терміну «фемінізм» вказує на низку можливих ідентифікацій: від тих людей, хто знає, що таке фемінізм, і поділяє його цінності та дії, до тих, хто заперечує ідентифікацію із фемінізмом, але поділяє феміністичні цінності. Деякі дослідники визначають останній вид ідентифікації, як «постфемінізм» (Kelly, 2015, p. 81–92).

Хоча одним із визначальних критеріїв для участі в дослідженні була «самоідентифікація як феміністки зараз або в минулому», іноді наші респондентки займали постфеміністичну позицію: «Зріши професійно, я змогла досягнути більш глибоко питання, які пов'язані з рівністю, правами людини, тих всіх дискримінацій, які зазнають і жінки, і чоловіки. Скоріш за все, це моє самовизначення людини, яка промотує рівність. Я би поставила такий знак – «дорівнює» – людини, яка промотує справедливість» (жінка, 34 роки, греко-католичка).

Говорячи про свою феміністичну ідентичність, респондентки часто зазначали, що вона сформувалася в останні роки навчання в школі чи університеті, зокрема через доступ до спеціальної літератури чи слухання курсів, пов'язаних із гендерною тематикою. На частину респонденток вплинули життєві обставини: участь у діяльності феміністичних організацій, розлучення, усвідомлення

необхідності приділяти увагу собі та своїй роботі, «життєвий досвід», несправедливість щодо жінок, зокрема домашнє насильство.

Одна з респонденток (жінка, 25 років, мусульманка), яка виросла в консервативній мусульманській родині з «переважаючим сексизмом», вказала на свій шлюб як на причину інтересу до фемінізму. Переїхавши жити до чоловіка, вона отримала «свободу» та вільний доступ до інформації через смартфон.

Небінарна особа (38 років, феміністична ідентичність, юдейського віросповідання) сказала, що в дитинстві вона часто чула історії про жінок, які виходили за межі традиційних гендерних ролей матері та дружини, оскільки вона росла в сім'ї без чоловіків, де соціальні можливості жінки вільно обговорювали її мати й бабуся.

Релігійна ідентичність розуміється нами як самоідентифікація з певною релігійною традицією. Люди, які не поділяють вірування певної релігії або не дотримуються певних релігійних практик, також можуть ідентифікувати себе як релігійні (Bell, 2010, р. 776–778). У релігієзнавчій літературі ці явища визначаються виразами «належати, але не вірити», «вірити, але не належати» (Davie, 1990, р. 455–469).

На відміну від феміністичної ідентичності, через тривалий період радянської антирелігійної політики, релігійна ідентичність в українському суспільстві може формуватися на різних етапах становлення особистості: хтось народився в релігійній родині, а хтось вже у зрілому віці свідомо шукав релігії, яка би відповідала сформованому світогляду.

Більшість респондентів і респонденток (за винятком 4 осіб, які стали релігійними у віці 15–19 років) зазначили, що вони народилися в релігійних сім'ях із різним ступенем релігійності (від сімей священників, де дотримувалися всіх або більшості релігійних обрядів, до сімей із так званою «культурною» або «номінальною» релігійністю). У випадку Західної України релігійна ідентичність тісно пов'язана з локальною ідентичністю, як підкреслив один із респондентів: «У нашому місті належність до релігійної спільноти є дуже важливою. І для того, щоб не почуватись виключеним чи виключеною із суспільства, тобі потрібно мати свою церкву, мати свого отця, традицію щонедільних або на великі свята ходінь. Це є великою частиною ідентичності мешканця чи мешканки» (гомосексуальний чоловік, 35 років, греко-католик).

Сексуальна та гендерна ідентичність (причому гетеросексуальність вважається нормативною сексуальною орієнтацією

в більшості суспільств, а гомосексуальна ідентичність розвивається як протилежність гетеросексуальній) знаходиться під сильним впливом релігійних цінностей і вірувань. Наприклад, про це заявили 1/3 жінок і 43% чоловіків у дослідженні, яке здійснили Марк Ярхаус і Еріка Тан у США (Yarhaouse & Tan, 2004, p. 32). Оскільки більшість релігій засуджують гомосексуальність, особливо гомосексуальність чоловіків, люди, які одночасно є віруючими та мають сексуальний і романтичний потяг до власної статі, відчують суперечності між своїми почуттями та релігійною доктриною. Усвідомлення сексуальної ідентичності відбувається переважно в досить молодому віці: респонденти, які ідентифікують себе як гомосексуали, підтвердили, що відчували потяг до осіб своєї статі ще в дитинстві, у школі та університеті.

Один респондент зазначив, що ще під час навчання в школі він зрозумів, що йому подобаються не тільки дівчата, а й хлопці, і він вільно обговорював це з друзями. Він мав лише один гомосексуальний контакт у своєму житті, але підкреслює свою бісексуальну самоідентифікацію (бісексуальний чоловік, 37 років, православний християнин). Інший респондент сказав, що він дуже рано усвідомив свою сексуальну ідентичність, що призвело до конфлікту з родиною, і його примусово відправили до психіатричної лікарні, де впродовж 9 місяців намагалися «вилікувати від гомосексуальності» (гомосексуальний чоловік, 46 років, не відчуває належності до певної релігії, але ідентифікує себе ближче до дзен-буддизму). Одна небінарна особа сказала, що зрозуміла, що є лесбійкою ще під час навчання в університеті. Ця подія супроводжувалася низкою стресових ситуацій: розривом із хлопцем, депресією, відсутністю підтримки батьків. Вона знайшла розраду в католицькій громаді: «Взимку Харківський собор... екзистенційні відчуття, я зайшла погрітися і залишилася» (небінарна особа, 27 років, католицьке віросповідання).

Подібний досвід прослідковується і при формуванні гендерної ідентичності. Одна респондентка розповіла, що в дитинстві усвідомлювала, що «з нею щось не так», але нікому про це не розповідала. Вона, будучи хлопчиком від народження, переодягалася в мамин одяг. Як тільки батьки побачили це, то вилаяли і побили її, після чого вона «закрилася абсолютно для всього». Вона намагалася звикнути до своєї біологічної статі, але врешті не змогла і зробила трансгендерний перехід (трансгендерна жінка, 30 років, ітсистка).

Стратегії копінгу для подолання стресу через конкуруючі множинні ідентичності

Щоб подолати стрес, викликаний переосмисленням власної ідентичності, люди вдаються до різноманітних стратегій копінгу. Копінг – це поведінкові, когнітивні й емоційні процеси, що їх використовують для подолання життєвих обставин, які загрожують відчуттю стабільності. Всі стратегії копінгу в науковій літературі умовно поділяють на три великі групи:

1) ті, що орієнтовані на проблему, коли людина безпосередньо звертається до стресора, намагаючись позбутися його або змінити; можна також змінити власне ставлення до стресора;

2) ті, що орієнтовані на емоції, спрямовані на зменшення впливу неприємних відчуттів; вони є ефективнішими у випадках, коли людина не може вплинути на обставини;

3) ті, що зосереджені на значенні, коли люди намагаються зрозуміти власний досвід у ширшому контексті, намагаються поєднати негативний досвід зі своєю системою переконань, наділяючи стресор значенням, знаходять мету дії стресора та намагаються винести певний «урок» із ситуації, що склалася (Blum, Brow & Silver, 2012, p. 596–601).

Стратегії копінгу можуть бути найрізноманітнішими, кожна з них підходить для конкретної ситуації і може бути неефективною в інших випадках, якщо змінюється хоча б один компонент ситуації. На основі відповідей респондентів і респонденток нашого дослідження ми визначили такі загальні стратегії копінгу для поєднання релігійної, феміністичної та/або ЛГБТ+ ідентичності:

- трансформація однієї з ідентичностей із публічної на приватну;
- відмова від однієї з ідентичностей;
- публічне поєднання кількох ідентичностей, при якому можливий як позитивний, так і негативний досвід.

Трансформація релігійної ідентичності з публічної на приватну

Цей процес часто супроводжується відмовою відвідувати церкву як інституцію, хоча внутрішня духовність зберігається, людина продовжує вірити в Бога, молитися, відзначати релігійні свята тощо. Іноді люди намагаються знайти іншу релігійну конфесію, де би вони комфортно себе почували, але відповіді респондентів і респонденток свідчать про те, що вони зазвичай зазнають невдачі.

Один респондент сказав так: «Відповідно я зі свого життя вилучив церкву як інститут, як посередника... Якщо у мене є потреба поговорити з Богом, якщо вилучити церкву з цього діалогу, спілкування для мене стає набагато краще» (гомосексуальний чоловік, 31 рік, агностик).

Інший респондент відвідував греко-католицьку церкву, але після того, як його громада не прийняла його сексуальність, він шукав «своє місце» в інших релігійних спільнотах, але дійшов висновку, що не зможе знайти релігійну спільноту, у якій йому буде комфортно, і обрав шлях приватної релігійності: «Для себе я знайшов дуже класну штуку, яка називається Red Letter Christianity. Воно відштовхується від того, що особисто сказав Ісус Христос, враховується тільки пряма мова Ісуса Христа... Ісус Христос працював на об'єднання людей, а не на розділення» (гомосексуальний чоловік, 35 років, у минулому греко-католик). Він вважає, що найбільша пов'язана із церквою проблема ЛГБТ+ людей полягає в тому, що в церкві вони не можуть бути собою. Водночас респондент підкреслює, наскільки гостро ЛГБТ+ люди відчують потребу в тому, щоби бути частиною релігійної спільноти.

Небінарна особа після того, як усвідомила себе, перестала ходити до католицького храму, адже розділяє «віру та церкву». Тепер краще почувається в ЛГБТ+ спільноті, бо «там нема про що сперечатися. ЛГБТ+ середовище приймає людей такими, які вони є», хоча далі вона відзначає, що були випадки, коли й тут вона почувалася дискомфортно, адже переважна більшість ЛГБТ+ людей не є віруючими і церкву сприймають як один із механізмів тиску (небінарна особа, 27 років, католицьке віросповідання).

Відчуючи себе феміністкою, інша респондентка почала транслювати феміністичні переконання в своїй мусульманській спільноті. Зокрема, вона почала говорити про те, що носіння хіджабу не є обов'язковим, воно не робить жінку мусульманкою, адже вона не перестає бути мусульманкою, якщо не вдягає хіджаб. «На тлі цього всього я себе позиціоную як просто феміністка, не прив'язуюсь до релігії. Але свої релігійні права я теж звісно не буду забувати» (жінка, 25 років, феміністка, мусульманка).

Респондент гей, який пройшов довгий шлях самостійного духовного пошуку, стверджує, що «відвідувати церкву можливо рівно до тих пір, поки ти не розкриєш свій статус. А коли розкриєш свій статус, тоді – ні... Якщо є така особливість [ЛГБТ+], значить Бог створив людину саме з цією особливістю, значить це суперечить замислу Божому відмовлятися від своєї ідентичності, від

своїєї сутності... В цьому і є прояв Божественного, в тому, щоб реалізувати свою природу повністю... Справжня духовність не може бути відірвана від життя... Це не залежить від відвідування церкви, кількості поклонів» (гомосексуальний чоловік, 46 років, тяжіє до дзен-буддизму).

Цікаво, що інша респондентка, говорячи про неможливість поєднання феміністичної та релігійної ідентичностей, робить акцент на загрозі владі чоловіків у церкві, адже фемінізм – це претензія на лідерство, яке в будь-якому разі вступить у суперечку із уже існуючим церковним лідером (жінка, 46 років, агностка, у минулому протестантка).

Інший респондент підкреслював складність буття транслюдини, адже ти постійно повинен «модифікувати» свою ідентичність залежно від обставин: «...Головна проблема, я вважаю, полягає в тому, що доводиться постійно приховуватися, відмовляти собі у певних ритуалах. Наприклад, на сповідь вже не сходиш. Доводиться, як, наприклад, мені, транслюдині, опинятися в ситуації, коли заходиш в синагогу і не знаєш, на який поверх тобі йти. Адже за покликанням серця хочеш залишитися на першому, але, враховуючи зовнішній вигляд, всі поженуть тебе на другий. І, з одного боку, це викликає сильну дисфору, а з іншого боку – це викликає неприємне відчуття, що ти брешеш Богу» (трансгендерний чоловік, 27 років, неоязичник).

Трансформація феміністичної ідентичності з публічної на приватну

У цьому випадку жінки, які мають феміністичні переконання та в деяких спільнотах можуть маніфестувати їх публічно, у релігійній громаді часто взагалі їх не розкривають або відмовляються від їхньої публічної маніфестації. Деякі з респонденток переконані, що релігію й фемінізм не можна сумістити, потрібно прийняти той статус-кво, який існує в релігійних громадах: «Жінка не може бути священником, зайти в алтар... Це даність, яку треба прийняти» (жінка, 22 роки, православна). Вона вважає, що фемінізмом потрібно займатися поза церквою, бо «в церкві рівність неможлива».

Таку ж думку висловлює й інша респондентка, яка свідомо перейшла із православ'я до греко-католицизму. Вона організовує тренінги для мотивації дівчат, але не прагне змінювати внутрішній устрій церкви, адже вважає, що «церква дуже неадаптивна до таких змін. І це, напевно, має пройти час, мають прийти люди в

церковну систему, які оце б захотіли змінити. Тому я наразі залишаюся і при своїй позиції, і належу до греко-католицької парафії» (жінка, 23 роки, греко-католичка).

Інша респондентка вважає, що конфлікт між релігією (як вірою, а не як інститутом) та фемінізмом неможливий: «Церква до чого закликає? До поваги, бачити в кожному Бога, маленьку іскру Бога в кожній людині. І тут не йдеться про те, що от ти чоловік – отже, в тобі більше Бога, ніж в жінці. Ні. Церква до цього не закликає. Якщо ми звичайно говоримо про церковні структури як ієрархію, як інституцію, яка промотує Слово Боже, то звичайно це традиційний *men's world* (чоловічий світ)... Якщо б мені пропонували йти в церкву, де б священником була жінка, то для мене така церква не зрозуміла. В мене комбінація дуже така цікава, тому що я за рівність, за повагу, але я за традиційний підхід до церковних інституцій» (жінка, 37 років, феміністка, греко-католичка).

Іноді респондентки підкреслювали, що вони не є «радикальними» і що під словом «фемінізм» в Україні розуміють лише його крайні прояви, що не відповідає дійсності, але це заважає деяким жінкам називати себе феміністками: «Можна рахувати, що я феміністка по внутрішньому духу. Хоча атрибутивно я себе не відношу до феміністок... Я не роблю ніяких кроків, не належу... Хоч я по житті лідерка... Я би хотіла, щоб до мене, по-перше, ставилися як до людини. А чоловік чи жінка – це не визначальна характеристика людини. Це її фізичні дані» (жінка, 42 роки, греко-католичка). Інша респондентка зауважила, що в певний момент її перестав цікавити феміністичний активізм, адже вона вважає феміністичний дискурс «примітивним» і «радикальним». На її думку, оскільки феміністична спільнота є публічною, вона не допомагає в буденному житті, на відміну від релігійної. Феміністки не допоможуть, поки людина хворіє, а релігійна спільнота допоможе: «На побутовому рівні я – феміністка, але на марш⁴ я вже не піду» (жінка, 35 років, православна).

Зазначимо, що бувають випадки, коли обидві ідентичності (релігійна й феміністична) є приватними, і жодна з них публічно не маніфестується. Але оскільки в опитуванні брали участь респонденти й респондентки, які мають принаймні одну публічну іден-

⁴ Мається на увазі Марш жінок, який проходить у Києві 8 березня кожного року, або Марш рівності на підтримку рівних прав для ЛГБТ+ людей, який проходить в Києві кожного літа.

тичність, випадок із двома приватними ідентичностями перебуває поза межами цього дослідження.

Відмова від релігійної ідентичності на користь феміністичної

Як розповіли нам респондентки, відмова від релігійної ідентичності (навіть від приватної духовності) відбувається через невідповідність наявних релігійних цінностей новим феміністичним переконанням. Вагомим фактором у цьому процесі є також усвідомлення неможливості змінити ситуацію в релігійній громаді.

Одна респондентка почала відвідувати церкву у віці приблизно 15 років разом із матір'ю, але вона не відчувала «зв'язку з Богом», який відчувала її мати. Респондентку обурював ще в підлітковому віці той факт, що Бог зображується виключно як чоловік: «Чому Бог-Отець, Бог-Син і Бог-Дух Святий, чому не Мати, Донька і Свята Душа? Для мене це більш логічно, виходячи з того, хто реально народжує дітей». Але в той час вона ще не усвідомила себе феміністкою. Респондентка також зазначає, що якби в церкві більше дотримувалися прав жінок, вона лояльніше б до неї ставилася: «Якби церква була б більш ґендерно нейтральна, мені було б легше» (жінка, 44 роки, агностка).

Респондентка, котру засудили священник та греко-католицька громада, до якої вона належала впродовж 10 років, після процедури ЕКО⁵, була змушена покинути парафію. Респондентка болісно переживала розрив із релігійною спільнотою, іншої церкви після того вона не відвідувала і зараз позиціонує себе агносткою. Вона підкреслила, що якби до неї в церкві поставилися по-іншому, вона би не залишила парафії.

Для однієї респондентки тригером для виходу із православ'я стало домашнє насильство в родині. Її мати, яка постраждала від домашнього насильства, пішла до священника за допомогою, але той сказав, що треба терпіти й молитися: «Це був шоковий момент, після якого я сказала, що більше не піду в церкву, я точно зневірилася в церкві як в інституції» (жінка, 24 роки, православна). Таку ж ситуацію описала й респондентка, колишня орто-

⁵ Процедура ЕКО – екстракорпоральне запліднення. Штучне запліднення яйцеклітини відбувається в лабораторних умовах, потім ембріони переносять у матку жінки. Залежно від віку пацієнтки переносять 2-3 ембріони.

доксальна юдейка: «І потім я спостерігала дуже багато насилля в родинях релігійних євреїв по відношенню жінок та дітей саме, щоб змусити жити ось цим життям. Де крок наліво – шок, направо – розстріл на місці. І вас розстрілювали. Психологічно розстрілювали» (жінка, 51 рік, консервативна юдейка).

Одна з опитаних осіб бачить пряму кореляцію між усвідомленням себе як небінарної особи і відходом від релігії. Вона переконана, що якби церква не була такою консервативною, була ліберальнішою, то вона залишилася б у релігійній громаді (небінарна особа, 21 рік, православне віросповідання).

Респонденток, які би повністю відмовилися від своєї феміністичної ідентичності заради релігійної, нам не вдалося відшукати для інтерв'ювання, так само як і респондентів та респонденток, які би відмовилися від своєї гомосексуальної ідентичності заради релігійної.

Рівнозначне поєднання ідентичностей

Рівнозначне поєднання феміністичної та релігійної ідентичностей передбачає публічність обох цих ідентичностей, коли люди не приховують власні переконання в обох громадах. Парадоксальним виявилось те, що в цьому випадку респондентки наводили два протилежні варіанти розвитку подій: або позитивне поєднання ідентичностей та повноцінний прояв себе в релігійній і феміністичній громадах, або, навпаки, неприйняття та навіть негативне ставлення в обох громадах.

Одна респондентка стверджує, що у своєму світогляді поєднує ісламську й феміністичну ідентичності, за що постійно зазнає критики як з боку релігійної спільноти, яка не розуміє феміністичного наративу, так і з боку феміністичної спільноти, яка не сприймає релігійності респондентки (жінка, феміністка, 28 років, мусульманка).

Одна респондентка, народившись у нерелігійній родині, у 15 років почала відвідувати католицьку церкву у США, яка є ліберальнішою за католицьку церкву в Україні. Вже маючи феміністичні погляди та познайомившись пізніше в Україні із громадою, яка «політично... більш зліва в католицькій церкві», респондентка лишилась у церкві. Згодом респондентку запросила англійська громада допомагати вести служби, читати проповіді, поки вони не можуть запросити священника. Така можливість є і в католицькій церкві, але миряни про неї не знають. Фактично ця діяльність і дає можливість респондентці діяти згідно зі своїми

релігійними та феміністичними цінностями одночасно. «Люди такі, як я, вони лишаються [в церкві], бо бачили приклади іншого духовного життя і розуміють, що це можливо». Респондентка хоче, щоби в Україні церква була простором безпечним для різних людей із різним досвідом, для «тих, хто боїться зробити камінг-аут чи має непоєднувану ідентичність» (жінка, 37 років, католичка). Своїм прикладом респондентка показує, що християнство може бути різним, а не тільки звично консервативним, що можливо поєднати релігію й фемінізм. Потрібно показувати, що такі практики вже є, що церква не обов'язково має бути консервативною.

Стосовно ЛГБТ+ людей, то інтерв'ю засвідчують, що вони зазвичай схильні «приватизувати» свою релігійну ідентичність, аніж відмовлятися від сексуальної ідентичності. А умов для рівнозначного поєднання власної ЛГБТ+ ідентичності із релігійною в Україні практично немає. Тобто нема релігійної громади (окрім громади консервативного юдаїзму, про яку говорила одна з наших респонденток), де б ЛГБТ+ людей відкрито приймали та надавали умови для релігійного самовираження.

Висновки

Дослідження «Поєднуючи (не)сумісне» здійснювалося ще до початку повномасштабної війни Росії проти України – з липня 2021 – до січня 2022 р., і фокусувалося на досвідах феміністок та/або ЛГБТ+ людей, які вони переживали в релігійних громадах. У проведених інтерв'ю було висвітлено низку тем, але ця стаття присвячена проблемі поєднання кількох ідентичностей: феміністичної, релігійної, сексуальної та гендерної.

Феміністичну й релігійну ідентичності важко визначити. Ми використали найзагальніші дефініції, щоб розширити коло потенційних респондентів і респонденток. Водночас, дехто не ідентифікує себе як феміністки чи віруючі люди, хоча підпадають під ці широкі визначення. Кожен має власне розуміння цих понять і тому іноді не співвідносить свої дії з визначеннями, але основним критерієм для участі в дослідженні була самоідентифікація з певною групою, тому ми не ставили під сумнів ідентичності, про які нам заявляли респонденти й респондентки.

Феміністична, релігійна, сексуальна, гендерна ідентичності українців можуть формуватися в різні періоди їхнього життя. Хоча сексуальна й гендерна ідентичність формуються в молодшому віці, релігійна ідентичність може формуватися в сім'ї або пізніше в житті завдяки свідомому духовному пошуку. Жод-

на респондентка не зазначила, що її феміністична ідентичність сформувалася в дитинстві, як правило, це відбувалося в середній школі або в університеті.

Усвідомлення наявності кількох, іноді конфліктуючих ідентичностей зазвичай призводить до стресу, оскільки нові життєві обставини, зокрема розуміння невідповідності між різними системами цінностей (наприклад, релігійною та феміністичною), порушують відчуття стабільності. Щоб упоратися з цим стресом, люди зазвичай використовують стратегії копінгу.

Згідно з відповідями наших респондентів і респонденток, ми виділили такі поширені стратегії подолання поєднання релігійної, феміністичної та/або ЛГБТ+ ідентичності: а) трансформація однієї з ідентичностей із публічної на приватну (наприклад, людина перестає відвідувати церкву, але продовжує вірити в Бога, або людина перестає публічно заявляти про свої феміністичні переконання, але не відмовляється від них і не перестає діяти відповідно до них); у випадку гомосексуальних людей вони часто публічно не проявляють свою ідентичність); б) відмова від однієї з ідентичностей (людина стає агностиком або агносткою, або людина відмовляється від своїх феміністичних переконань; щодо гомосексуальності: жоден респондент нашого дослідження не відмовився від своєї сексуальності); в) рівнозначне поєднання ідентичностей, коли всі ідентичності є публічними, що призводить до двох протилежних результатів: або до успішного поєднання кількох ідентичностей із прийняттям в усіх спільнотах, або до виключення з усіх груп, із якими людина себе ідентифікує.

І на завершення проілюструємо все вищесказане історією, яка, на перший погляд, не має жодного стосунку до теми статті. Пройшло близько півроку після останньої онлайн-зустрічі команди проєкту «Поєднуючи (не)сумісне», як я натрапила на текст, не пов'язаний власне із темою релігії, фемінізму та ЛГБТ+, але на пряму пов'язаний із темою ідентичності. Це книга Елі Візеля «Євреї мовчання» (Wiesel, 1987), яка є документальним описом подорожі автора до СРСР 1965 р. та відвідування синагог у Москві, Ленінграді й Києві. Автор запитав одного єврея, якого він зустрів у синагозі в Москві, чому ж власне той вважає себе євреєм, адже він не знає івриту, ніколи не вчив єврейської історії, не дотримується заповідей і не вірить в Бога Ізраїлю. На що єврей відповів Візелю: «Тут [у Радянському союзі] все по-іншому. Євреєві достатньо називати себе євреєм. Достатньо дотримуватися

однієї заповіді або святкувати один єврейський день на рік. Для нас бути євреями не є питанням слів, а питанням простого опору, не визначення, а існування» (Wiesel, 1987, р. 48–49). На жаль, під час війни в Україні ці слова старого радянського єврея набувають надзвичайної актуальності і для українців...

Посилання / References

Coulmas, F. (2019), *Identity: A Very Short Introduction*, Oxford University Press.

Huges, Aaron W. and McCutcheon, Russell T. (2022), *Religion in 50 Words. A Critical Vocabulary*. Routledge.

Brown, R. (1996), «Social Identity», In: Kuper, A. and Kuper, J. (Eds.) *The Social Science Encyclopedia*, Second Edition. Routledge

Hardin, R. (2011) «Identity: Social» In: Smelser, N., Baltes, P. (Eds.) *The International Encyclopedia of Social and Behavioral Sciences*, Elsevier, Vol. 11. pp. 7166–7167.

Kelly, M. (2015), «Feminist identity, collective action, and individual resistance among contemporary US feminists», *Women's Studies International Forum*, Vol. 48. pp. 81–92.

Bell, D. (2010), «Religious Identity», In: Leeming, D., Madden, K. & Marlan, S. (Eds.) *The Encyclopedia of Psychology and Religion*, Springer. pp. 776–778.

Davie, G. (1990), «Believing without Belonging: Is This the Future of Religion in Britain?», *Social Compass*, Vol. 37 No. 4. pp. 455–469.

Yarhouse, M. & Tan, E. (2004), *Sexual Identity Synthesis. Attribution, Meaning-Making, and the Search of Congruence*. University Press of America.

Blum, S., Brow, M. & Silver, R. C. (2012), «Coping» In: Ramachandran V. S. (Ed.) *The Encyclopedia of Human Behavior: Second Edition*. pp. 596–601.

Wiesel, E. (1987), *The Jews of Silence: A Personal Report on Soviet Jewry*. Shoken Books.